

dr hab. Cezary W. Domański, prof. UMCS
Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie
Instytut Psychologii

Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Agnieszki Wiatrowskiej *Metaanaliza kontekstu konstrukcji teorii B. F. Skinnera, E. Fromma i C. Rogersa wobec konfliktu o wolność woli* dla Rady Naukowej Dyscypliny Psychologia Wydziału Psychologii i Kognitywistyki Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

Przedmiotem niniejszej recenzji jest rozprawa doktorska mgr Agnieszki Wiatrowskiej „Metaanaliza kontekstu konstrukcji teorii B. F. Skinnera, E. Fromma i C. Rogersa wobec konfliktu o wolność woli” przygotowana pod kierunkiem dra hab. Andrzeja Pankalli, prof. UKSW. Podstawą jej sporządzenia jest pismo Dziekana Wydziału Psychologii i Kognitywistyki Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, dr hab. Mariusza Urbańskiego, prof. UAM z dn. 11.10.2024 z informacją o powołaniu mnie na recenzenta w postępowaniu doktorskim mgr Agnieszki Wiatrowskiej (dyscyplina: psychologia). Wytyczne, w oparciu o które przeprowadzona została ocena przedstawionej rozprawy zawarte są w Ustawie z dn. 20 lipca 2018 r. „Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce” (Dz. U. 2018 poz. 1668), w szczególności w art. 187 pkt. 1 i 2. W świetle przywołanej regulacji (1) rozprawa doktorska prezentuje ogólną wiedzę teoretyczną kandydata w dyscyplinie albo dyscyplinach oraz umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej lub artystycznej oraz (2) przedmiotem rozprawy doktorskiej jest oryginalne rozwiązanie problemu naukowego, oryginalne rozwiązanie w zakresie zastosowania wyników własnych badań naukowych w sferze gospodarczej lub społecznej albo oryginalne dokonanie artystyczne. Ponadto wzięte zostały pod uwagę kryteria oceny pracy doktorskiej z dziedziny nauk społecznych w dyscyplinie psychologia przedstawione w monografii Profesorów Jerzego M. Brzezińskiego i Piotra Olesia (2021)¹.

Recenzowana rozprawa doktorska mgr Agnieszki Wiatrowskiej „Metaanaliza kontekstu konstrukcji teorii B. F. Skinnera, E. Fromma i C. Rogersa wobec konfliktu o wolność woli” liczy 113 stron, z czego 13 stron stanowi wykaz literatury cytowanej obejmujący 185 pozycji bibliograficznych. Jej podstawowym tematem jest geneza idei o wolności woli w poglądach

¹ Pytania do rozprawy doktorskiej znajdują się na str. 121-122. Wybrane zostały te, które można zastosować do pracy teoretycznej z zakresu historii psychologii.

Burrhusa Skinnera (1904-1990), Ericha Fromma (1900-1990) oraz Carla Rogersa (1902-1987). Autorka zestawiała ze sobą myśli na temat wolności woli wybrane z dorobku naukowego przedstawicieli trzech różnych szkół/systemów psychologii: behawioryzmu deskrypcyjnego (autorka określa go mianem ortodoksyjnego behawioryzmu), psychoanalizy humanistycznej i psychoterapii humanistycznej. Dlaczego do porównania dobrane zostały te właśnie osoby? Być może dlatego, że jak czytamy w jednym z jej przypisów *Dyskusja w temacie determinizmu, indeterminizmu i redukcjonizmu miała dla Skinnera, Fromma i Rogersa osobisty wydźwięk. W konflikcie tym odnaleźć można wiele komunikatów nacechowanych emocjonalnie, głównie ze strony Fromma względem Skinnera* (s. 12). Wydaje się jednak, że Ericha Fromma mógłby z powodzeniem zastąpić inny frankfurczyk z urodzenia: Erik Homburger Erikson (1902-1994), który także poświęcił wolnej woli miejsce w swoich rozważaniach. Jednakowoż, tak czy inaczej pomysł aby zestawić ze sobą poglądy trzech wybitnych psychologów reprezentujących ważne geograficznie miejsce dla rozwoju nauki, stanowi *novum* w obszarze rodzimych badań z zakresu historii psychologii.

W krótkim „Wstępie” (niecałe trzy strony) autorka nie pisze nic o analizie tekstu, którą posłużyła się w swojej pracy. Czyżby nie miało to znaczenia? Wyodrębnienie z niego informacji jest „nachyleniem tekstowym”: *tekst staje się nie tylko wysoko wartościowaną, uprzywilejowaną formą wypowiedzi językowej, ale również modelem myślenia* (Godlewski, 2018, s. 64). Należało doprecyzować, że z określonych względów w pracy wykorzystano jedynie tzw. teksty zastane, a więc sporządzone bez udziału badacza. We wprowadzeniu brakuje także pobieżnego choćby odwołania do precedensów: były takie w tym temacie czy nie, a jeśli były to jak się mają do tego, jak został on potraktowany przez autorkę rozprawy. Ze „Wstępu” czytelnik dowiadyuje się natomiast, że *Obiektywnym motywem podjęcia tematu jest chęć wypełnienia luki badawczej związanej z brakiem krytycznej analizy procesu ewolucji kategorii woli w psychologii amerykańskiej w kontekście występującego w niej redukcjonizmu* (s. 9). Zbyt skrótowe wprowadzenie do tematu pracy skutkuje tym, że autorka zamieściła niektóre tezy charakterystyczne dla niego w innych częściach pracy, np. dopiero w „Rozdziale I” pisze: *Niniejsza rozprawa doktorska ma na celu szczegółowe zbadanie problemu redukcjonizmu w kontekście traktowania teorii psychologicznych jako faktów naukowych, z uwzględnieniem braku krytycznej oceny kontekstu odkrycia teorii, czyli wszystkich oddziałujących na siebie elementów ich stworzenia* (s. 15), co raczej powinno znaleźć się właśnie we „Wstępie”.

Autorka uważa, że jej rozprawa stanowi podstawę do badań w temacie konstrukcji teorii psychologicznych i krytycznego podejścia do założeń ich twórców (s. 2). W swojej ambicji nie

jest jednak osamotniona, a niestety nie pisze nic na temat poprzedników. Cztery dekady temu została wydana książka Elżbiety Paszkiewicz (1983) na temat struktury teorii psychologicznych. Paszkiewicz poświęciła szczególnie dużo uwagi teorii Skinnera (zob. np. jej rozważania na str. 156-162), a nawet, co w tym wypadku ma znaczenie pierwszorzędne – analizuje jego stosunek do wolności (w tym do wolności woli i autonomii ludzkiej). Trudno znaleźć zrozumienie dla faktu, że autorka tę pracę pominęła w swoich rozważaniach, że nie potraktowała jej choćby jako jednego z punktów odniesienia.

W rozdziale pierwszym rozprawy autorka przedstawia w sposób ogólny losy idei woli w psychologii amerykańskiej. W przeglądzie literatury pominięto znaczący artykuł Albina R. Gilberta (1970), w którym pojawiło się pytanie o to, co się stało z wolą w psychologii amerykańskiej. Gilbert odwołał się m. in. do poglądów Iwana Sieczenowa, którego uważał za „ojca psychologii obiektywnej”. Nazwisko Sieczenowa nie funkcjonuje w recenzowanej pracy, jest tu natomiast kilkakrotnie wspomniany Iwan Pawłow, dla którego ten pierwszy był przecież mentorem. Autorka wykorzystuje w dysertacji głównie dwa opracowania historii psychologii: D.P. i S. E. Schultzów oraz Ludy T. Benjamina (przełożone na język polski), a z angielskojęzycznych jedynie podręcznik Davida Hothersalla i Benjamina J. Lovetta. Jeśli zdecydowała się sięgnąć do tego rodzaju źródeł to powinna, zdaniem recenzenta, wykorzystać najnowszą monografię Briana Hughesa (2023), najważniejsze koncepcyjne opracowanie historii psychologii opublikowane w ostatnim ćwierćwieczu, lekturę obowiązkową każdego historyka psychologii, w której jeden z rozdziałów poświęcony jest zagadnieniu behawioryzmu, woli i koncepcji wolności. Hughes wprowadza m. in. w zagadnienie „wolnej woli” jako konstrukt naukowego odwołując się do poglądów badaczy, w recenzowanej rozprawie w większości pominiętych². Wśród nich jest m. in. Theodule Armand Ribot, autor tłumaczonej na trzynaście języków książki „Les maladies de la volonté” (1883)³. Brak odniesienia do tej z kolei pracy jako formatywnej dla XX-wiecznych rozważań na temat woli należy uznać za istotne przeoczenie. Nie można pisać o woli nie przywołując choćby w przypisie traktatu Ribota jako przykładu spojrzenia na wolę od strony jej ograniczeń (patologii).

² Hughes pisze o tym w rozdziale ósmym, który nosi znamieny tytuł: „Behaviourism, will and the concept of freedom”.

³ Praca tłumaczona dwukrotnie [!] na język angielski przez autorów amerykańskich [!] pt. „Diseases of the Will”. W roku 1884 przekładał ją J. Fitzgerald (wyd. w Nowym Jorku), zaś dziesięć lat później Merwin-Marie Snell (wyd. w Chicago). Cecilia Taiana (2006) przedstawiła przekonujące dowody na wpływ Ribota na rozwój psychologii w obu Amerykach w rozdziale „Transatlantic Migration of the Disciplines of the Mind” zamieszczonym w pracy pod redakcją Adriana C. Brocka „Internationalizing the History of Psychology”.

Czy lektura ta była znana Skinnerowi, Frommowi i Rogersowi, to także ciekawe pytanie, które warto było postawić przy tej okazji.

W rozdziale pierwszym mgr Agnieszka Wiatrowska wywodzi problem wolności woli w psychologii amerykańskiej od Williama Jamesa. Szkoda, że nie zwróciła uwagi na ważny w jego przypadku kontekst biograficzny (skoro omawiając Skinnera, Fromma i Rogersa odwołuje się do faktów z ich życiorysów). Otóż to właśnie przekonanie o wolnej woli pozwoliło Jamesowi uporać się z problemami natury depresyjnej, co zauważyli choćby B. Michael Thorne i Tracy B. Henley (2001). Ważną część rozdziału zajmuje opis metody, którą autorka nazwała Metaanalizą Konstrukcji Idei (dalej jako MKI, definicja na s. 19). Jak stwierdza autorka: *metaanaliza kontekstu konstrukcji teorii stanowi [w jej pracy czy ogólnie rzecz biorąc? – przyp. CWD] wtórne odkrywanie wiedzy pochodzącej ze źródeł pierwotnych* (s. 7). Elementy wchodzące w skład MKI zaczerpnięte zostały z prac Kurta Danziger. Są to: konstrukt „idei woli”, fundamenty teorii badacza czyli jej schemat konstruktywny oraz elementy „mitu pochodzenia” uznanego przez autorkę za elementy konstrukcyjne jego przekonania o naturze woli. Czy użycie słowa „mit” oznacza asekuracyjne podejście do analizowanych czynników (założenie, że mogły lecz nie musiały miały wpływu na sformułowanie teorii) czy może jest to wykorzystanie teorii tzw. „mitu założycielskiego”, chętnie wykorzystywanego w analizach historycznych?

W przyjętej metodzie zawiera się oczywista i powszechnie stosowana procedura wyjaśniania okoliczności powstania teorii lub formułowania pytań badawczych. Jej *clou* nie zawiera niczego co byłoby nowe dla historyka nauki. Wypada zauważyć, że słabością metaanalizy jest między innymi stronniczość przyjętych założeń brzegowych. Nie znaczy to, że stworzenie narzędzia takiego jak MKI było bezcelowe. Walorem tego pomysłu jest próba uporządkowania kategorii, którymi wielu badaczy posługuje się w sposób dowolny, wręcz intuicyjny. Metoda pozwala porównać ze sobą poglądy uczonych na podstawie równoważnych kryteriów; w ten sposób w żadnym z przypadków elementy analizy nie zostają zagubione lub też nie pojawia się przewaga któregoś z nich u jednej postaci (np. opis formatywnych dla zainteresowania psychologią zdarzeń w życiu Skinnera, którego odpowiedników nie znaleźlibyśmy u dwóch pozostałych psychologów). Ponieważ autorka zakłada, że jej praca mieści się w nurcie tzw. „nowej historii psychologii” (s. 16), zastosowane przez nią metoda daje także nadzieję spełnienia głównych postulatów tego nurtu. Są to, jak wiadomo: 1) krytycyzm, 2) kontekstowość, 3) odstępianie od zajmowania się wyłącznie „bohaterami nauki” („great men”) i „wielkimi ideami” („great ideas”), 4) wykorzystanie źródeł pierwotnych (w

tym archiwalnych), 5) zerwanie z nachalnym i poprawnościowym prezentyzmem⁴. Z tego zestawu na pewno dwa pierwsze postulaty zostały w pracy spełnione. Może także ostatni. Natomiast oczywistym jest, że podjęte zadanie nie może spełnić postulatu trzeciego. Skinner, Fromm i Rogers byli wybitnymi uczonymi, a z punktu widzenia tematu pracy „wzięcie na warsztat” mniej znanych uczonych nie miałoby większego sensu. Pewien problem jest także z punktem czwartym - autorka w żaden sposób nie wykorzystuje materiałów archiwalnych, jednak sięga przynajmniej do oryginalnych źródeł publikowanych.

Geneza teorii, które powstały w wyniku debaty lub sporu o wolności woli (recenzent celowo nie używa słowa „konflikt”) prowadzonej przez Skinnera, Fromma i Rogersa została przedstawiona w trzech tabelach na ss. 22-24 recenzowanej pracy⁵. Lektura tych tabel pozwala się zorientować w tym, co zostało rozwinięte w rozdziałach 2-4. Jest to bardzo dobre wprowadzenie. Pojawia się jednak pytanie, czy nie byłoby zasadne podkreślenie, szczególnie w rubryce trzeciej („mit pochodzenia”) elementów wspólnych w biografjach trzech badaczy, skoro uznane zostały za istotne z punktu widzenia konstrukcji teorii? Elementy te to (w perspektywie ogólnej) doświadczenie I i II wojny światowej, zaś w perspektywie osobistej – śmierć osób bliskich lub znaczących. W tej kategorii zawierają się też podróże trzech psychologów poza granice USA, o których niestety jako o formatywnych intelektualnie dla całej trójki, autorka w ogóle w tabelach nie wspomina. Pisze co prawda o zmianach miejsca zamieszkania, a w przypadku Rogersa – o jego wyprawie do Chin, dlaczego jednak ten właśnie wyjazd miałby być wyjątkowy na tle wszystkich wspomnianych w pracy eskapad zagranicznych całej trójki?

Główną treść rozprawy zawierają rozdziały poświęcone figurującym w temacie psychologom amerykańskim, z analizy ich myśli wywiedziona została bowiem teza o ich stosunku do wolności woli. Jeśli chodzi o postać Burrhusa Skinnera to zdziwienie budzi fakt, że autorka pominęła podstawową pracę na temat historycznych i konceptualnych podstaw jego radykalnego behawioryzmu, której autorem był Jay Moore (2008). Bo przecież wybór Skinnera do metaanalizy przez autorkę rozprawy był jak najbardziej uprawniony, a spośród licznego grona amerykańskich „psychologów obiektywnych” cieszy się on wciąż niesłabnącą uwagą. U

⁴ Laurel Furumoto traktuje ten punkt łagodniej, mówiąc o pisaniu historii z punktu widzenia współczesnej wizji określonego problemu.

⁵ Zdaniem recenzenta termin „konflikt” jest tu nietrafny o tyle, że w analizowanym przypadku nie występuje co najmniej jeden warunek tego zjawiska, a mianowicie dążenie do zniszczenia lub przejęcia pełnej kontroli nad przeciwnikiem, a przy tym nie jest tu oczywista pełna przeciwstawność działań (wszakże autorka znajduje też punkty wspólne dla ich poglądów). Ponadto – o jakim rodzaju konfliktu mówimy w tym przypadku: czy jest to konflikt rzeczowy czy może konflikt wartości albo jeszcze inny jego rodzaj?...

Skinnera, jak uważała Elżbieta Paszkiewicz (1983, s. 170) *całe myślenie opiera się na danych empirycznych, a dokładnie – eksperymentalnych*. Autorka pracy dochodzi do podobnych wniosków. Zresztą zarówno fundamenty teorii wszystkich trzech badaczy jak i miejsce w nich idei woli przedstawione zostało przez autorkę w miarę przekonująco i jest dobrze uzasadnione. Nie sposób się więc nie zgodzić z jej deklaracją, iż *[z]godnie z założeniami nowej historii psychologii i psychologii krytycznej [...], starano się dokonać jak najbardziej dokładnej i obiektywnej analizy jakościowej wybranych dzieł* (s. 26). W tej sytuacji uwaga recenzenta skupi się dalej na opisach kilku faktów biograficznych. Wszakże nie ma teorii lub badań bez ich autora, dlatego kluczowe wydaje się to, jak wywiedziono inspiracje leżące u podstaw koncepcji woli z biografii trzech amerykańskich uczonych.

Tak więc w rozdziale drugim autorka podaje wiele informacji na temat życia Skinnera, wybranych głównie z trzech tomów składających się na jego obszerną autobiografię. Trudno stwierdzić jakim kluczem się kierowała wyłuskując te a nie inne zdarzenia z bogatej faktograficznie literatury. W ten sposób powstało spójne, choć nieco arbitralne przedstawienie tego kontekstu. Jest to zdecydowanie wybór subiektywny: na przykład wyjaśniając powody podjęcia przez Skinnera studiów psychologicznych autorka podaje dwie przyczyny (śmierć brata, zajęcia z literaturoznawstwa) pomija zaś jego spotkanie ze studentką psychologii, do którego doszło na statku, gdy Skinner płynął latem 1928 roku do Europy. Recenzent uważa, że ślad jaki pozostawił w pamięci późniejszego twórcy behawioryzmu deskrypcyjnego ten pozorny epizod stanowił godny uwagi element jego zwrotu ku specyficznemu pojętej psychologii⁶.

O ile z życiorysem Skinnera autorka nie miała problemu, pozostawił przecież po sobie trzytomowa autobiografię, o tyle wart podkreślenia jest fakt, że starała się na tym samym poziomie szczegółowości przedstawić „kontekst biograficzny” (np. środowisko, światopogląd, przełomowe wydarzenia) dwóch pozostałych uczonych. Dostępna jej wiedza na temat ich życia była mniej bogata w fakty. Były to głównie biografie Fromma i Rogersa, a ponadto ich prace zawierające niekiedy wątki osobiste. To, że udało się wydobyć z tych publikacji równie istotne fakty i dowody uprawdopodobniające ich postawy w analizowanym sporze świadczy o wnikliwej analizie dostępnych źródeł wtórnych.

⁶ W pierwszym tomie autobiografii Skinner (1976, s. 302) pisał: *I met a graduate student in psychology at the University of Iowa, she knew much more about psychology than I, but she was not a behaviorist, and that was that.*

Na pewno ciekawą i wartościową częścią pracy jest rozdział piąty, którego tematem jest metaanaliza konstrukcji teorii Skinnera, Fromma i Rogersa wobec debaty o wolność woli. Autorka wskazała zarówno podobieństwa jak i znaczące różnice w ich teoriach. Co ważne, przedstawione w pracy argumenty i wyciągnięte wnioski są logiczne. Obejmują wiele aspektów. Jednocześnie zaś autorka stara się unikać sugerowania, że „wie dobrze jak to było i co się z czego wzięło”. Jeśli pisze np. *Osobiste doświadczenia Fromma i Rogersa dotyczące podejmowania wyboru i Skinnera dotyczące kontroli (w tym ich przekonania religijne, a także późniejsze odejście od wiary) mogły wpłynąć na formowanie się tych założeń* (s. 81) to zostawia czytelnikowi (i słuszenie) ostateczną decyzję jak bardzo (i czy w ogóle) wyniesione z domu wychowanie religijne i weryfikacja związanych z nim wartości w późniejszym życiu wpłynęły na postrzeganie wolności człowieka przez tych trzech uczonych. Autorka dostrzegła także inny bardzo istotny aspekt teorii analizowanych psychologów: z jakiej perspektywy i dla kogo formułowali oni swoje poglądy. Wszakże Skinner pracujący prawie wyłącznie w laboratorium, tworzył w innych warunkach niż Fromm i Rogers czerpiący doświadczenie z tego co mogli zaobserwować i zastosować w swoich gabinetach terapeutycznych (zob. s. 82).

Podjęty temat poprowadził autorkę do rozważań na temat miejsca determinizmu w dwudziestowiecznej psychologii amerykańskiej. Na pewno wartościowe są te uwagi, w których przedstawia oddziaływanie poglądów Skinnera, Fromma i Rogersa na innych intelektualistów amerykańskich, a także „pozaamerykańskich”. Recenzent z rozmysłem używa tego słowa ponieważ gdy wśród przywoływanych postaci zjawia się na przykład nazwisko współczesnego filozofa słoweńskiego Slavoj Žižka, to jednak następuje coś w rodzaju nakreślenia szerokiego kulturowo tła dla recepcji poglądów Skinnera, Fromma i Rogersa. Trudno stwierdzić dobrze to czy źle, że autorka nie skupia się wyłącznie na psychologach (akademickich), choć z drugiej strony oddziaływanie tych trzech badaczy znacznie wykraczało poza psychologię czy nawet nauki społeczne. Jeśli wokalista zespołu rockowego „Myslovitz” śpiewa *Czy Erich Fromm wiedział, jak żyć* („Mieć czy być”), to znaczy że rozterki psychoanalityka są już także paliwem popkultury. Dokonując różnego rodzaju syntez autorka stosuje również, co należy podkreślić z uznaniem, graficzne sposoby przedstawienia pewnych procesów, na przykład ewolucji kategorii woli w psychologii amerykańskiej w XX wieku (s. 89). Tego rodzaju tabelaryczne czy ujęte w postaci wykresów opracowania własne nie są zbyt często spotykane w pracach z historii nauki i dlatego zasługują tu na wyróżnienie.

Praca jest napisana poprawnym językiem. Tylko incydentalnie pojawiają się kolokwializmy, których można było uniknąć, np. *Kilka lat przed śmiercią Burrhus Frederick*

Skinner popelnił artykuł [? – podkr. CWD] (s. 45). W innym miejscu pojawia się osobliwe zdanie: *Problem dotyczący wolnej woli i determinizmu strofował* [? – podkr. CWD] *Jamesa od wczesnej dorosłości* (s. 92)⁷. Podobnie dziwnie brzmi teza: *Czas triumfowania behawioryzmu w psychologii amerykańskiej związany jest nieodłącznie z I i II wojną światową oraz zimną wojną*. (s. 86). Czy nie lepiej było użyć słowa „popularności”? Nie umniejsza to faktu, że pracę dobrze się czyta, jest klarowna, oparta na przekonujących argumentach, zawiera odniesienia do podstawowej literatury przedmiotu. W gruncie rzeczy objętość rozprawy, która bliższa jest pod tym względem standardowej pracy magisterskiej niż typowej dysertacji doktorskiej z obszaru nauk społecznych i humanistycznych, ma jeden podstawowy walor: szybko się można z nią zapoznać. Być może autorka wychodziła z założenia, że jeśli nie udowodni wartości tematu na stu stronach to tym bardziej nie uczyni tego w pracy dwa lub trzy razy obszerniejszej. Z tego punktu widzenia można uznać, że praca broni się wykorzystaniem w niej różnego rodzaju źródeł (artykuły przeglądowe, biografie i autobiografie, prace z dorobku porównywanych badaczy). Mankamentem rozprawy jest sposób formułowania odsyłaczy. System przyjęty przez autorkę, w którym podaje wyłącznie rok wydania polskiego przekładu dzieł amerykańskich klasyków nie jest przydatny w dysertacji z obszaru historii nauki. Jest to zarówno niezgodne ze standardami APA jak i nielogiczne; wszakże chronologia dzieła uczonego jest jednym z wiodących elementów analizy tekstu⁸. Jak to wygląda w pracy? Oto przykład: *W latach pięćdziesiątych XX wieku Erich Fromm opublikował takie pozycje jak Zdrowe społeczeństwo (1996) czy O sztuce miłości (2006)* (s. 62, podkr. CWD). Fragment ten mógłby z korzyścią dla treści wyglądać następująco: *W latach pięćdziesiątych XX wieku Erich Fromm opublikował takie pozycje jak The Sane Society/Zdrowe społeczeństwo (1955/1996) czy The Art of Loving/O sztuce miłości (1956/2006)*. Nie ulega wątpliwości, że jest to bardziej naturalny sposób odwoływania się do twórczości naukowej, a w cytowanym przypadku (w pracy jest ich więcej) pozwala uniknąć wewnętrznej sprzeczności logicznej w zdaniu (książki wydane w roku 1996 i tym bardziej w 2006 nie należą do dorobku lat pięćdziesiątych XX wieku)⁹. Czytelnik nie tylko może śledzić chronologię prac danego badacza ale także od razu wie, czy (i kiedy!) cytowane dzieło zostało przełożone na język polski.

⁷ Czy powinno być: zajmował, pasjonował, fascynował, frapował?...

⁸ American Psychological Association (2020) *Publication manual of the American Psychological Association: the official guide to APA style*. Washington, DC. Zob. s. 327, poz. 42: “edited book, republished in translation”.

⁹ Oczywiście skrót myślowy zawarty w cytowanym zdaniu jest zrozumiały ale po co tak upraszczać sprawę, skoro walorem rozpraw teoretycznych jest ich precyzyjna informatywność?

Warto jeszcze spojrzeć na recenzowaną pracę biorąc pod uwagę kryteria zawarte we wspomnianej już pracy Profesorów J. M. Brzezińskiego i P. Olesia (2021). Że można ją uznać za pewnego rodzaju *novum*, stwierdzone zostało na początku. Nie ulega też wątpliwości, że problem został postawiony właściwie. Trzej autorzy, których poglądy na wolność woli są analizowane w pracy rzeczywiście prowadzili ze sobą spór na temat istotnych problemów psychologii, w tym także o wolności woli. Nie jest to więc tylko figura stylistyczna, której celem byłoby uzasadnienie porównania ze sobą poglądów trzech badaczy, których przypadkiem nurtował ten sam dylemat. Wypada nadmienić, że nie jest on obcy także polskiej psychologii. Choć nie poświęcił uwagi temu sporowi Józef Pieter, traktując go jako „zdecydowanie filozoficzny” (Pieter, 1975, s. 14) to jednak ćwierć wieku później Wiesław Łukaszewski (2001) włączył „dwa podejścia do osobistej wolności” do swych rozważań na temat wielkich problemów psychologii¹⁰. I jeszcze: recenzowana rozprawa otwiera drogę do stawiania nowych pytań, w tym istotnego z punktu widzenia badań historiograficznych problemu w jakim zakresie budowanie i trwanie przy określonych poglądach ze strony uczonego ma swoją genezę w jego biografii, a w jakim wynika z jego związków z konkretnym „kolektywem myślowym”. Z kolei mocne i słabe strony pracy doktorskiej zostały przedstawione w tej recenzji z troską, by w sposób jak najbardziej obiektywny stanowiły one przykład jej zalet i wad. Waga wysnutych z nich wniosków pozwala, zdaniem recenzenta, postawić konkluzję, którą kończy się ta opinia.

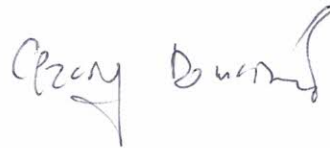
Przechodząc do końcowych uwag dotyczących jakości naukowej recenzowanej dysertacji recenzent stwierdza, że prezentuje ona ogólną wiedzę kandydatki do stopnia doktora w dyscyplinie psychologia na bardzo dobrym poziomie. Autorka wykorzystała najważniejsze źródła, w tym teksty dzieł analizowanych badaczy. Doktorantka potrafi samodzielnie prowadzić pracę badawczą polegającą na studiowaniu, zestawianiu i porównywaniu poglądów naukowych oraz na ich krytycznym ocenianiu. W sposób przekonujący uzasadnia postawione przez siebie tezy. Jej rozprawa doktorska stanowi oryginalne rozwiązanie problemu naukowego w tym sensie, że postawiła przed sobą zadanie porównania teorii trzech wyróżniających się psychologów działających w Stanach Zjednoczonych począwszy od czwartej dekady dwudziestego wieku. Wszelkie wątpliwości i uwagi podniesione w niniejszej recenzji należy rozumieć jako zachętę do dalszego pogłębiania (i „cycelowania”) tematu jeśli autorka pracy

¹⁰ We wspomnianej książce Łukaszewski (2001) podszedł do zagadnienia z punktu widzenia psychologii społecznej. Skinnera docenił jedynie za jego badania nad procesami uczenia się. Przywołał Rogersa jako autora niespójnego przekonania, że integracja Ja jest warunkiem dobrego zdrowia, a tylko Fromm został przez niego wspomniany przy okazji rozważań na temat ucieczki od wolności (s. 234, recenzent podaje stronę, ponieważ nazwisko Fromma nie pojawia się w indeksie osób). Warto zauważyć, że Łukaszewski nie odwołał się do żadnej publikacji Skinnera i Fromma.

chciałaby w przyszłości opublikować ją w części lub w całości, rozprawa bowiem warta jest tego aby zapoznał się z nią szerszy krąg czytelników. We wstępie autorka postawiła sobie ambitne zadanie pisząc, iż jej praca *może stanowić podstawę do dalszych badań w temacie kontekstu odkrycia teorii naukowych oraz wpływu nieuświadomionych bądź negowanych czynników, m. in. historycznych, społecznych, kulturowych i psychologicznych, na twórcę danej teorii* (s. 9). W rzeczy samej jest to propozycja sposobu prowadzenia tego rodzaju analiz, a ze względu na opracowane przez autorkę narzędzie (MKI), zawiera przydatną metodę do tego celu. Spełnia to więc wymóg ewentualnego zastosowania wyników pracy własnych badań naukowych w dalszych lub innych podobnych badaniach porównawczych.

Konkludując stwierdzam więc, że rozprawa doktorska mgr Agnieszki Wiatrowskiej odpowiada warunkom określonym w Ustawie z dnia 20 lipca 2018 r. „Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce” (art. 187) oraz wnoszę do Rady Naukowej Dyscypliny Psychologia Wydziału Psychologii i Kognitywistyki Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu o dalsze postępowanie w tym przewodzie doktorskim.

Lublin, 25.11.2024 r.



Odniesienia bibliograficzne wykorzystane w recenzji:

Brzeziński, J. M., i Oleś, P. (2021). *O psychologii i psychologach. Między uniwersytetem a praktyką społeczną*. Wydawnictwo Naukowe PWN.

Godlewski, G. (2018). Poza nachylenie tekstowe, w stronę doświadczenia przedtekstowego. Wskazówki terapeutyczne. *Teksty Drugie*, 1, 61-78. Doi: 10.18318/td.2018.1.4

Hughes, B. (2023). *A Conceptual History of Psychology. The Mind Through Time*. Bloomsbury.

Łukaszewski, W. (2001). *Wielkie pytania psychologii*. Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.

Moore, J. (2008). *Conceptual foundations of radical behaviorism*. Sloan Publishing.

Paszkiewicz, E. (1983). *Struktura teorii psychologicznych. Behawioryzm, psychoanaliza, psychologia humanistyczna*. PWN.

Pieter, J. (1975). *Sporne problem psychologii*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Thorne, B. M. i Henley, T. B. (2001). *Connections in the History and Systems of Psychology*. Houghton Mifflin.